

**PAREMIOLOGIK BIRLIKLAR VA MADANIY KONNOTATSIYALAR
(ULUG'BEK HAMDAM ASARLARI MISOLIDA)**

Ro'ziboyeva Dilruxsor Nurmuhammad qizi

Andijon davlat universiteti

Lingvistika mutaxassisligi 2-bosqich magistranti

Telefon: +998 95 929 05 07

***Annotatsiya:** Mazkur maqolada Ulug'bek Hamdam asarlarida qo'llanilgan paremiologik birliklarning badiiy matndagi funksional yuklamasi va madaniy konnotatsiyalari tahlil etiladi. Adibning tiliga xos xalq og'zaki ijodiga tayanuvchi vositalar o'zbek xalqining mentaliteti, ijtimoiy qarashlari va axloqiy-me'yoriy tizimini badiiy shakllantirishda qanday vosita bo'lib xizmat qilishi yoritiladi. Paremiologik birliklarning kontekstda olgan semantik ko'lamiga, ularning estetik va madaniy yukiga alohida e'tibor qaratiladi.*

***Kalit so'zlar:** paremiya, madaniy konnotatsiya, frazeologizm, maqol, milliy tafakkur.*

Paremiya adabiy turiga maqol, matal, topishmoq, aforizm, qanotli so'z va iboralar, gnomalar, xokku, fard hamda muammo, gregeriyalar, paradokslar, epigrama kabi janrlar mansub bo'lib, ular o'zlarining shakliy xossalari, tuzilishi va voqelikni obrazli aks ettirish tarzi, badiiyligi bilan boshqa adabiy turlardan keskin farqlanib turadilar. Paremiya adabiy turining adabiy jarayonda mavjudligi inkor qilib bo'lmas haqiqatdir. Bu adabiy tur ayrim ijodkorlar yoki olimlarning xohish-irodasi bilan kashf etilgan adabiy hodisa emas. Binobarin, bu adabiy turni butun adabiyotshunoslik qabul qiladimi yoki qilmaydimi, bu masalaning mohiyatini hal etmaydi. Biz ishonamizki, adabiyotshunoslik kelajakda paremiya turini to'la e'tirof etadi. Shunday qilib, adabiy turlarning voqelikni obrazli in'ikos ettirish tarziga, ijodkorning qaysi bir adabiy turda faoliyat ko'rsatishiga qarab badiiy kechinma har xil voqe bo'ladi. Adabiy turlarning tasnifiga muvofiq holda badiiy kechinma ham turlicha tasnif etiladi. Masalan; 1. Eposda - epik kechinma. 2. Lirikada - lirik kechinma. 3. Dramada dramatik kechinma. 4. Paremiyada - paremik kechinma.

O'zbek adabiyotshunosligida professor B. Sarimsoqovlar paremik turning mavzu ko'lami, o'ziga xosligi, o'rganilishi xususida qimmatli ma'lumotlarni keltirgan, U.To'ychiyevning tadqiqotlarida, D.Saloxiddinovaning ilmiy maqolalarida, U.Jo'raqulovning ilmiy izlanishlarida paremik tur va uning janrlari haqida qisman fikrlar bildirilgan.

Badiiy kechinmaning har bir adabiy turda o'ziga xos tarzda namoyon bolishi har bir adabiy turga xos hayot voqeligining tanlanishi, tasvirlanishi va ijodkor faoliyatining ulardan qaysi biriga moyilligi kabi jihatlar bilan bogliqdir. Adabiyotshunoslikda ikkita birbiriga zid aqida mavjud. Birinchi aqidaga kora, hayotdagi barcha voqea-hodisani istalgan adabiy turda aks ettirish mumkin. Ikkinchi aqidaga ko'ra, hayotdagi istalgan voqea-hodisani istalgan adabiy turdagi janrlarda aks ettirib bo'lmaydi.

Yuzaki qaralsa, birinchi qarash haqiqatga yaqinroqqa o'xshaydi. Ammo aslida, ikkinchi qarash to'g'ri. Chunki har bir adabiy tur va ularga mansub janrlarning faqat o'zlarigagina xos hayotiy qamrov, badiiy tasvir tizimi va tamoyillari mavjudki, mana shu mezonlar adabiy turlar va ular tarkibidagi janrlarni bir-birlaridan farqlab turadi. Demak, adabiy turlar va janrlar hech qanday hayotiy qamrovga, badiiy tasvir imkoniyatiga ega bo'lmagan hodisalar emas. Ular ijodkorning badiiy sezimi orqali o'zlariga mos voqealarni tanlab oladilar.

Badiiy matnning milliy-ma'naviy ruhi, estetik tarovati ko'p jihatdan unda ishlatilgan paremiologik birliklar – maqol, matal, aforizm, iboraviy birikmalar orqali yuzaga chiqadi. Ushbu birliklar tilning qotib qolgan shakllari bo'lib, ular xalqning asrlar davomida shakllangan dunyoqarashi, qadriyatlarini, hayotiy tajribalari va madaniy xotirasini mujassamlashtiradi. Shuning uchun ham paremiologik birliklar madaniy konnotatsiyalarning eng muhim tashuvchilaridan biridir.

Ulug'bek Hamdam o'z asarlarida xalq og'zaki ijodining rang-barang imkoniyatlaridan mohirona foydalangan holda, o'z fikrini qisqa, lo'nda, lekin chuqur ma'no yuklangan shaklda ifodalashga erishadi. Ayniqsa, uning "Ota", "Yolg'izlik", "Isyon va itoat" singari asarlarida paremiologik birliklar orqali obrazlarning ichki dunyosi, jamiyatdagi hodisalarga bo'lgan munosabatlari teran yoritiladi.

Masalan, "Ota" romanida qahramon tilidan "Qancha ekilsa, shuncha unadi" degan maqol ishlatiladi. Bu maqol bevosita voqelikdagi sabab–natija munosabatlarini izohlabgina qolmay, balki ota-bola o'rtasidagi mehr-muhabbat, fidoyilik va intizomiy ruhning madaniy ildizlarini ochib beradi. Mazkur maqol madaniy konnotatsiya nuqtayi nazaridan qaralganda, o'zbek xalqining mehnatga, halollikka, sabr-toqatga asoslangan axloqiy dunyoqarashining namunasidir.

Shuningdek, "Yolg'izlik" qissasida ishlatilgan "Ko'rgan kuningdan ko'rganing emas, ko'rmaganining zarari katta" degan matal orqali inson ongida noma'lumlik, bexatarlik haqida shakllangan arxaik tasavvurlar ifodalanadi. Bu esa o'z navbatida o'zbek xalqining ehtiyotkorlik, oldi–ketdini o'ylab ish tutish mentalitetini yoritadi.

Muallif ayrim hollarda paremiologik birliklarni zamonaviy kontekstda qayta semantizatsiya qiladi. Masalan, "Isyon va itoat" asarida "Odamni ko'ylagi emas, fe'li bezaydi" degan maqol voqealar rivoji fonida yangicha ma'no kasb etadi. Qahramonning fe'li va ijtimoiy muhitdagi qarama-qarshiliklar orqali bu maqol zamonaviy axloqiy mezonlar bilan uyg'unlashtiriladi.

Asarlarda ko'plab xalqona frazeologizmlar qo'llangan bo'lib, ular nafaqat badiiy tasvirni kuchaytiradi, balki xalqimizning madaniy tafakkurini aks ettiradi. Quyida ayrim misollar:

Frazeologizm	Ma'nosi	Madaniy qadriyati
Ko'zi to'q	Qanoatli, ochko'z emas	Qanoat
Ko'ngli ochiq	Mehmondo'st, saxiy	Saxovat
Ko'ngli og'ir	Jiddiy, mulohazali	Donishmandlik, aqlli
Tili shirin	Odobli, yaxshi muomalali	Odamiylik, go'zal so'z

Paremiologik birliklar to'g'ridan-to'g'ri maqollar orqali keltirilmagan bo'lsa-da, xalq maqollarining semantik soyasi seziladi: "Boshiga uradimi o'qituvchini?" – bu jumlada "boshiga urmoq" iborasi ko'chma ma'noda ishlatilgan bo'lib, xalq orasida mashhur "Boshiga urmaydigan narsa yo'q" kabi iboralarni eslatadi. Bu frazeologizmlarning qo'llanilishi orqali Ulug'bek Hamdam asarlari o'zbek xalqining ruhiyati va axloqiy me'yorlarini badiiy ifodalaydi.

Xulosa qilib aytganda, Ulug'bek Hamdam asarlarida paremiologik birliklar muallifning milliy tafakkur asosida shakllangan estetik dunyoqarashini ifodalovchi samarali vosita sifatida xizmat qiladi. Ushbu birliklar o'zbek xalqining hayot tajribasini, tarixiy-madaniy merosini va ijtimoiy qadriyatlarini aks ettiradi. Paremiologik birliklar kontekstda qo'llanilganda, ular faqat semantik emas, balki madaniy-estetik konnotatsiyalarni ham yuklaydi. Bu esa adibning badiiy matnlarini yanada boyitib, ularni milliylik ruhida boy ma'no qatlamlari bilan to'ldiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. U. Hamdam. Yolg'izlik. – Toshkent: Sharq nashriyoti, 2005.
2. U. Hamdam. Isyon va itoat. – Toshkent: Sharq nashriyoti, 2008.
3. Sodiqov A., Jo'rayev Sh. O'zbek tilining frazeologik lug'ati. – Toshkent: Akademnashr, 2013.
4. Sayfullayeva M. Badiiy matnda milliy konseptlarning lingvokulturologik tahlili // Filologiya masalalari. – 2021. – №2. – B. 73–80.